

Kirkegårdskultur
2002

Kirkegårdskultur 2002

FORENINGEN FOR KIRKEGÅRDSKULTUR

- Formand: Leif Arffmann
Bøgevang 15
7100 Vejle
Tlf. 75 82 31 39
- Næstformand: Mette Fauerskov
Valdemar Carlsens Tegnestue
Skt. Pauls Kirkeplads 9 B
8000 Århus C
Tlf. 86 12 16 66
- Sekretær: Birgitte Kragh
Lindsnakkevej 3 C
6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 53 08
- Kasserer
og
ekspedition: Rudi Larsen
Baunehøj Alle 38
2450 København SV
Tlf. 33 21 47 81
- Redaktion: Anne-Louise Sommer
Leif Arffmann
Lene W. Jensen
Birgitte Kragh
- Tryk/Lay-out: Jelling Bogtrykkeri A-S
- ISSN 0907-8541
- Forsidemotiv: Vestre Kirkegård

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	5
Arbejder på fire danske kirkegårde <i>Af Torben Schønherr</i>	7
Rosenhaven – Vestre Kirkegård i Århus <i>Af Anne Marie Møller og Mette Fauerskov</i>	22
Tornbjerg Urnekirkegård <i>Af Charlotte Skibsted</i>	29
Servitutter – pro et contra <i>Af Morten Falmer-Nielsen</i>	34
Forening for europæisk Kirkegårdskultur <i>Af Jens Møller Andersen</i>	41

Forord

Hvad er en kirkegård?

Dette spørgsmål kan stilles i al sin enkelhed, og umiddelbart synes vi, det er let at svare på. Men hurtigt melder de sig vanskeligheder. En forsker ved navn J.L. Curl har derfor forsøgt indenfor det angelsaxiske sprogområde at sige: Hvad er en "cemetery"? D.v.s. på dansk måtte spørgsmålet vel lyde i retning af : Hvad er en kirkegård uden kirke? Han siger da: "En begravelsesplads, især en stor landskabelig park eller jordstykke, udlagt til at rumme rester af de døde, men her er ikke tale om en "kirkelig" kirkegård, hvortil der er knyttet gudsdyrkelse." (Tidsskriftet Mortality 2000 s. 260)

En tilsvarende polsk forfatter, Kolbuszewski, mener, at ikke alle begravelsespladser kan kaldes "ceteries", kirkegårde uden kirker. Han nævner som et gruppevækkende eksempel, at massegravene i ex-Jugoslavien blot var affaldspladser, hvor det var meningen, at ligene skulle forsvinde. Heroverfor sætter Kolbuszewski så "ceteries" som han definerer som begravelsespladser indenfor et bestemt, tilstrækkeligt stort område, hvor der er fastsat særlige bestemmelser for dettes områdes brug med hensyn til begravelser. (Mortality smst.)

Den ikke-kirkelige begravelsesplads, "cemetery" er ligeledes defineret ved at være "common", et fælles anliggende, åben for alle, der bor i et bestemt område. Endelig hører det også med til bestemmelsen af den ikke kirkelige kirkegård, at denne rummer muligheden for at mindes den døde.

Disse definitioner, hentet fra den europæiske litteratur om emnet, får så kastet et anderledes lys ind over sig, når vi træder ud af den fælles europæiske kirkegård og ind over den danske grænse. For her kan vi ikke sprogligt skelne mellem den ikke kirkelige begravelsesplads og kirkegården. Det er ganske interessant, at vi i Norden fortsat taler om en kirkegård, hvad enten der er kirke på begravelsespladsen eller ej, hvad enten der er tale om en kirkelig eller en kommunal administration af denne begravelsesplads.

Ser vi ud over landets grænser, kan man gøre sig nogle betragtninger om kirkegårde som kulturværdier og kirkegårde som udtryk for en kulturel identitet. Man kan måske sige, at kirkegårde og gravsteder ofte synes at være anlagt for evigheden, og vores omsorg for deres fortsatte beståen ofte synes at være ganske ubegrundet. For de er der jo. Nej, det er de ikke altid. De nedlægges nemlig – ikke kun i Nykøbing Falster.

Kirkegårde kan ganske enkelt forsvinde. Men selv, når man ser bort fra en sådan radikal løsning, må vi dag ud og dag ind finde os i gravstedernes forsvinden. De bliver sløjftet. Denne iagttagelse kan man møde med den mening, at det nu engang er Verdensforløbet og alt for-gængeligt skæbne. Stiller man sig ikke tilfreds hermed, så må det begrundes, hvad der så går tabt med kirkegårde og gravsteder.

Og når vi ser bort fra det personlige plan, dette at jeg har mistet en af mine kære og gerne vil bearbejde min sorg ved at komme på kirkegården, så er der en række kulturelle og idehistoriske forudsætninger, som skal nævnes.

Kirkegårde er en del af den europæiske, den nationale, den regionale og den lokale identitet, alt efter på hvilket niveau, man anbringer deres betydning. Alt efter som gravstederne genkalder erindringen om personer af national eller endog europæisk rang eller om lokale bærere af den.

Men just derfor er der også grund til at understrege det vigtige i, at der anlægges nye kirkegårde, ikke nødvendigvis fordi der er pladsmangel på de eksisterende, for det er der ikke, men fordi jeg som den, der har mistet et menneske, jeg holder af, gerne vil kunne komme på en kirkegård i nærheden af, hvor jeg bor. Derfor anlægges der nye kirkegårde, i takt med, at vores bosættelse ændrer sig.

Foreningen for Kirkegårdskultur vil gerne vise eksempler på nyere kirkegårdsanlæg og dermed pege på, at her er et område, som fortsat er sat under foranderlighedens lov og trænger til at blive debatteret i en bredere offentlig kreds.

Leif Arffmann

Arbejder på fire danske kirkegårde

Af landskabsarkitekt Torben Schønherr

Hos de døde

Lad os tale til de døde
Ord er bedre end mørke

Lad os sige
Giv os et navn på en sten
På et bræt, et stykke jern
Som du vil

Tal til os
Græs er et andet sprog

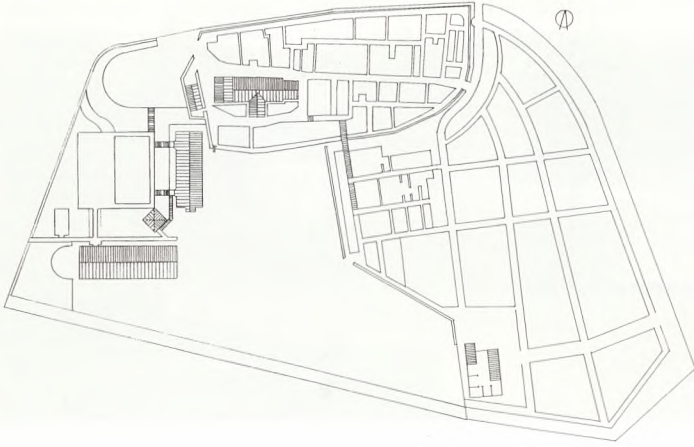
Skødstrup Kirkegård

Skødstrup Kirke er smukt placeret på en fremskudt bakke med udsigt over Århusbugten mod Mols.

Den gamle kirkegård omslutter kirken og beskriver bakken, men er ikke afklaret i formen, en udvidelse har fundet sted mod syd neden for den gamle kirkegård. Mod Skødstrup by fungerer et stuehus fra en stor fir-længet gård som præstegård. Kun stuehuset står tilbage, og gårdens store have, der fungerer som præstegårdshave, henligger i et vildnis. Et nyt menighedshus er placeret i niveau med det laveste punkt af den gamle hovedvej til Rønde og synes uden sammenhæng med kirke og præstegård. Kirken mangler en forplads, og præsten skal have sig en garage.

Skødstrup Kirkegård. 1978
(udv. og ren. af kirkegård).

Skødstrup er blevet et sted mange gerne vil bo, og den gamle kirkegård kan derfor ikke rumme flere gravsætninger.

Således var situationen i 1978, da arbejdet ved Skødstrup kirke påbegyndtes. Kirken er nylig restaureret,

menighedshuset indviet, begge arbejder udført af arkitekt Jørgen Malling, og de næste 25 år pågår arbejdet med kirkegård, præstegårdshave og forplads.

Kirkegården, den eksisterende og den nye

Den gamle kirkegård var til dels omsluttet af et stendige bevokset med efeu, og en række klippede lind stod umiddelbart uden for stendiget. Stendiget og rækken af klippede lind blev videreført, således at den gamle kirkegård fremstår som et afsluttet hele. Restaureringen af den gamle kirkegård er udført med så få ændringer af den eksisterende struktur som muligt.

Kirkegården har mange store familiegravsteder fra de store gårde, og nogle gravsteder var uden stiforbindelse, og flere gravsteder var for små til kistebegravelse. Ved at bruge de små gravsteder til urnegrave og sammenlægge nogle få gravsteder til brug for kistegrave er

kirkegårdens særpræg bevaret og forandringen ikke mærkbar.

Det nye kirkegårdsafsnits hovedidé bygger på tanken om åbningen mod landskabet. Et græsrum forbinder den gamle kirkegård med landskabet. Rummets vægge er gravrum omkranset af 170 cm høje bøgehække. Det store græsrum fungerer som fællesgravplads, og kranse nedlægges ved en skulptur af billedhuggeren Erik Heide. Skulpturen accentuerer rummet og skaber overgang mellem den nye og den gamle kirkegård.

Forpladsen

Kirkeplads, præstebolig og sognegård sammenbindes af massiver af bøg, som skaber rum og form. Præstens garage indgår som overgang og bindeled. Belysningen består af genbrugte pullerter placeret i bøgemassivet og nogle ganske få Varia-armaturer, så neddæmpet og enkelt, som det var muligt.

Præstegårdshaven

Haven er restaureret stiltfærdigt. Der er bygget et stenedige mod kirkegården og plantet en række frugttræer langs diget. Den store slugt i skovplantningen mod syd henligger som en fugtig skovbund og forbinder sognegården med en skovsø med sort stillestående vand.

Sejs-Svejbæk Kirkegård

Planlægningen af kirkegården i Sejs-Svejbæk påbegyndtes i 1984, og udførelsen er foregået over to etaper og blev afsluttet i 1999.

Et nogenlunde billede er begyndt at vise sig, dog kan kirkegården stadig overskues, hækkene og træplantningen skal gro nogle år endnu.

Med få undtagelser følger det udførte de oprindelige tanker, som jeg kort vil beskrive.

Planen udtrykker tre tanker: Verdensbilledet, tanken om midte og det kristne verdensbillede.

Verdensbilledet

Verdensbilledet er udtrykt som en dobbeltspiral, en galakse, som udtryk for grænsen af det billede af verden, vi kan se med vore øjne, et billede hentet hjem fra universets yderste egne, hvor oplevelsen af tid og rum bliver en blanding af Logos og Mytos. Men det kan ses, altså, det findes.

Mod omgivelserne fremtræder kirkegården som en skovkirkegård, med skovplantning placeret på et plateau hævet 130 cm og afsluttet med et stendige. Her ved opstår der et gravrum i kirkegårdens midte, hvor dobbeltspiralen fremtræder som 2,5 m høje bøgehække, som igen opdeler gravrummet i mindre gravrum. Paradisæbletræet indgår i dette lag, placeret så de beskriver spiralens bevægelse.

Verdensbilledet

midte

Tanken om midte

Ser man ind i galaksens arme, opleves, som følge af afstanden, tæthed og ensartethed, og fornemmelsen af midte må enten blive til, at midte ikke findes, eller at midte findes overalt. Jeg har fundet tanken om, at midte er allestedsnærværende meget tiltalende, fordi den

skaber ro og balance i tid og rum. Et menneske behøver ikke at bevæge sig for at blive midte, det er midte, hvor det end befinder sig.

Kirkegården overlejres af et grid på 7 x 7 m med 2 meters afstand mellem hvert grid. Gridet orienteres efter verdenshjørnerne. Det enkelte grid underdeles i 4 kvadrater på 3 x 3 m. Disse kvadrater hæves 15 cm og fremtræder som græstuer. Den enkelte tue opdeles i 4 felter på 1,5 x 1,5 m. Dette giver mulighed for kistebegravelser på 1,5 x 3 m og urnebegravelser på 1,5 x 1,5 m, alt afhængig af ønsker og behov. Gravene kan være kendte og ukendte. Kistegrave vender altid øst-vest.

På denne måde udtrykkes midte overalt, det enkelte gravfelt vil altid være midte, og ingen dele af kirkegården dømmes til at have en særlig form for begravelse, alle er lige efter døden.

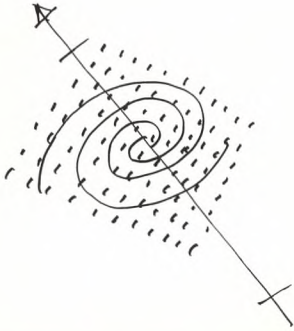
Hvert gravsted giver mulighed for et mindre bed, hvor der kan plantes lave vækster. Vælges en opretstående gravsten, plantes en ryghæk af bøg, 80 cm høj, hvilket giver mulighed for den planlagte tilfældighed.

I skovkirkegården fungerer gridet som grid for træplantningen. Tuerne fremstår med højt græs, og alle gravsten skal ligge ned.

I den inderste del af spiralen er placeret en skulptur af billedhuggeren Erik Heide. Skulpturen forholder sig til

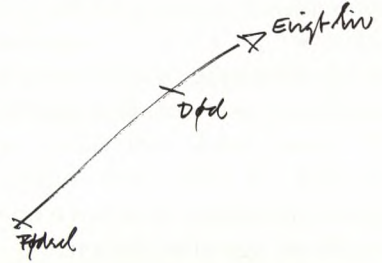

4 felter chaussésten, der underordner sig det store grid. Skulpturen fremviser 4 udhuggede felter, som både udtrykker kors og gravfelternes idé om midte. Chausséstenfelterne benyttes til blomsternedlæggelse ved ukendtbegravelse.

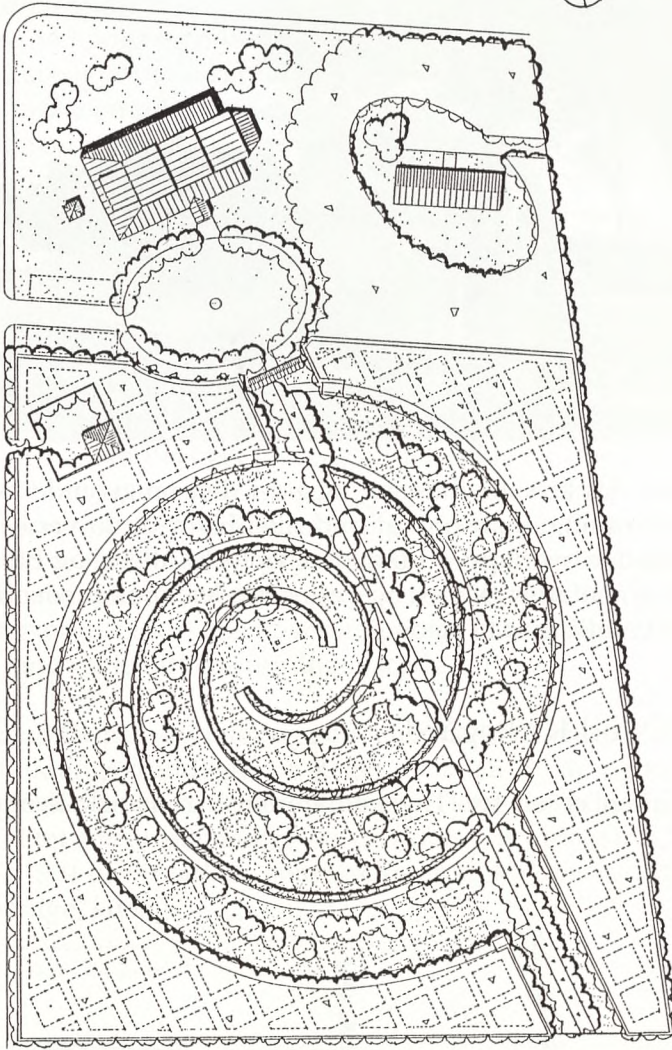

Det kristne verdensbillede

Det traditionelle kristne verdensbillede fortæller, at vi fødes, lever og dør. Efter døden genopstår vi i Guds rige. Dette er udtrykt som en lige linie, en

Sejs-Svebæk Kirkegård.
1984-99.

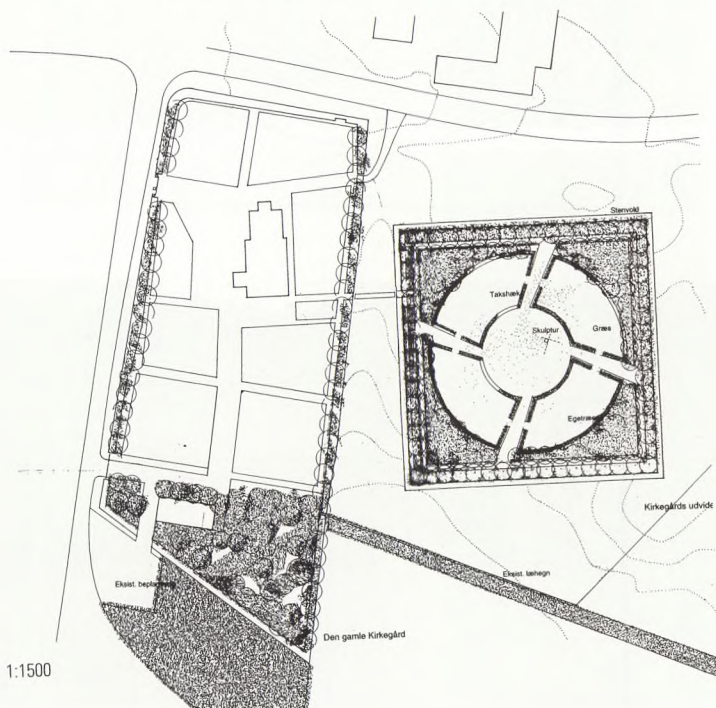

Kirken set fra sydøst.

akse fra kirkens indgang og ud i den omgivende skovplantning, vist som en lindeallé. Hvor de to verdensbilleder overlapper hinanden, opløses alléen og bliver fragmentarisk, Mytos og Logos mødes, muligheden for forvandling er til stede.

Tilsted Kirkegård

Kirken er en for Thy karakteristisk romansk kvader-

Tilsted Kirkegård og det nye afsnit.

1:1500

stensbygning med blytækket tag, bestående af kor og skib på skråkantsokkel. Der er senere tilføjet et våbenhus mod nord og murede klokkepiller ved østgavlen.

Kirken ligger i udkanten af Tilsted By, i et terræn der skråner let mod vest. Kirken er placeret højt i forhold til sine nære omgivelser og er omkranset af kirkegårdens stendige. Stendiget hviler solidt på terrænet og markerer sig smukt og karakterfuldt i samspil med de store træer langs stendigets inderside. I kirkegårdens vestlige nedre ende ligger den nye kapelbygning.

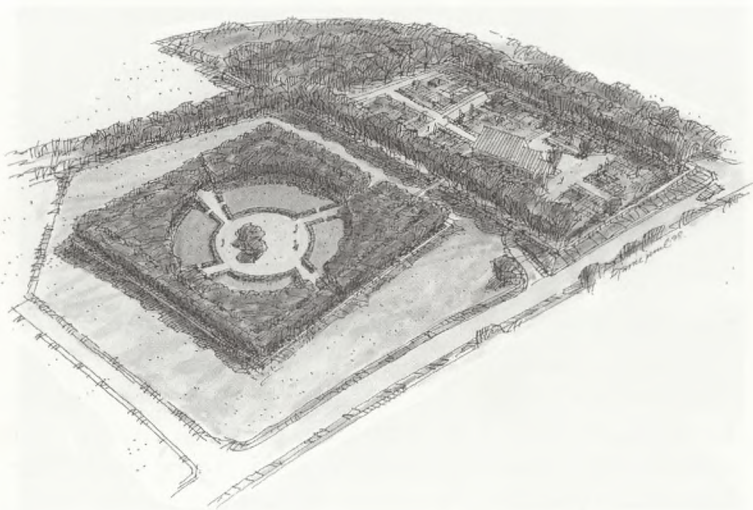
Kirkeanlægget fremstår med sin enkelhed i materialevalg og virkemidler som en stærk helhed.

På kirkegården omkranses gravstederne af lave hække, og helhedsindtrykket præges af det enkle og det grønne. Området mellem indgang og kirke er i dag frilagt for gravsteder, så kirken står roligt på en grøn flade.

Kirkens skulpturelle helhedsvirkning opleves ved ankomsten, hvor man bevæger sig fra kirkegårdens indgangsparti til kirkens hovedindgang i våbenhuset mod og langs hele kirkens nordlige facade.

Tilsted By har udviklet sig som en forstad til Thisted.

Befolkningsgrundlaget er steget de sidste 30 år, og kirkegården er ved at være fyldt op. Dette var udgangspunktet for at planlægge en udvidelse af kirkegården, og i 1991 blev marken, som støder op til kirkens sydlige stendige, købt.

Tilsted Kirkegård, Thy.
1998.

Projektbeskrivelse

Kirken og det eksisterende kirkegårdsanlæg fremtræder som en stærk fortættet enhed, enkelt i et ukomplikeret møde med det omgivende landskab.

Det er projektets hovedidé, at udvidelsen af kirkegårdsanlægget skal fremstå med den samme enkelhed, uden at det eksisterende kirkegårdsanlæg taber i styrke og enkelhed. Anlæggets idé er kvadratet og cirklen, det jordiske og det himmelvendte. Kvadratet møder omverdenen, cirklen åbner sig mod himmelrummet; det nære og det fjerne mødes. Udvidelsen beskriver et kvadrat på 63 x 63 meter, udlagt på en græsflade og friholdt fra den eksisterende kirkegård. Ankomsten sker fra den gamle kirkegård ad en grussti i flugt med kirkens vestgavl.

Kvadratet følger kirkens traditionelle verdenshjørneforankring, øst-vest og syd-nord. Herved skabes et spændingsforhold til det eksisterende stendigets retning, hvor mellemrummet danner en slugt med faldende terræn.

Kirkegårdsudvidelsens afgrænsning mod omgivelserne defineres af et stendige, som møder græsfladen og det eksisterende terræn. Stendiget har græs på digekronen. Kirkegårdsudvidelsen moduleres af et grid på 3,5 x 3,5 meter, der danner base for kirkegårdens egeplantning. I det opståede træmassiv skabes et cirkulært græsrum, 45 meter i diameter, opdelt af takshække. Takshækkene er 2,5 meter høje mod egeplantningen, faldende til 1,5 meter mod det centrale rum. dette efterlader fire hækomkransede begravelsesrum og en lysning på 21 meter i diameter, hvor en gruppe birketræer bryder geometrien.

Gravsætningen foregår efter traditionen øst-vest og således at kiste/urne begravelse kan foregå overalt efter behov. Kun det centrale rum friholdes for begravelse.

Stjernevejsprojektet på Vestre Kirkegård

Det Søndre Kapel og dets omgivelser fremviser i dag en tilstand, der kalder på fornyelse. De store elmetræer i alléerne, der førte til kapellet, er fældet, og kapellet har mistet sin oprindelige funktion og henligger uden brug.

Efter at træerne er borte er huset pludseligt blevet stort og himlen høj.

For at udnytte disse muligheder bedst muligt har Københavns Kommune ønsket at give stedet et nyt indhold, hvilket dette forslag er et bud på.

Hovedidé

Forslaget har søgt sin arkitektoniske inspiration i to eksempler fra henholdsvis renæssancen og barokken. Et af arkitekturens hovedværker er Bramantes tempietto i Rom, en lille pavillonbygning i et sluttet gårdrum, samt Villa Goris haveanlæg, der har det særlige kendetegn, at selve haven befinder sig inde i de to akser og ikke som normalt, at akserne er det samlede element for en omkringliggende have. I dette projekt omdannes kapellet til en åben bygningskonstruktion på den centrale plads og de krydsende rum mellem takshækkene bliver selve haveanlægget.

Pavillon

Sønder Kapel foreslås kun delvist nedrevet, således at den centrale midterste del står tilbage som en åben konstruktion, en pavillon, hvorigennem man frit kan bevæge sig. Pavillonen skal fremstå delvist overgroet med vedbend og vin, der gerne må brede sig ind i kup-

Villa Goris haveanlæg, Siena.

Tempietto, Rom.

Vestre Kirkegård, København. 1870m 1998- (Stjernevejsprojektet).

len. Bygningen tilføjes et plateau med to trin ned til selve pladsen.

Pavillonen vil bibringe Vestre Kirkegård en vigtig funktion som udgangspunkt for urnenedsættelse med familiens deltagelse samt et centralt stemningsfuldt mødested, som kan bruges af alle.

Haveanlæg

Den åbne pavillon står som midtpunkt i et korsformet haveanlæg, hvor de høje takshække danner vægge, græsset er bunden, og rummene er beplantet med danske kirsebærtræer. Haveanlægget afsluttes mod den omkringliggende kirkegård af fire store jernportaler,

som er 9 m høje, 8 m brede og 5 m dybe.

I græstæppet nedlægges et kors, der er let forskudt i forhold til akserne, bestående af et smalt bånd af jern som et udtryk for bevægelseslinierne. Man kan vælge enten at bevæge sig på det behandlede jernbånd mellem portene eller at gå på græsset.

De store taks, der er en enestående beplantning, skæres tilbage og formes som store præcise buer, der danner rummets vægge. Formningen tager udgangspunkt i det enkelte træs vækst.

Jernbåndene, som ligger i plan med græsset, bearbejdes kunstnerisk, så de fremstår med en skridhæmmende overflade. Det kan være en ornamentering bestående af forskellige tegn, bogstaver eller lign. Det er projektets idé at skabe rum for stilhed og eftertanke for den, der gør brug af kirkegården. Stedet skal samtidig være et åbent tilbud til storbyennesket, som søger selvvalgt ensomhed og fordybelse.

Helhedsplan Vestre Kirkegård. Anlægget åbnes mod Nordre Kapel, så der opstår en blødt formet akse som bindeled mellem Søndre og Nordre Kapel. Herved opnås der en større klarhed i hele kirkegårdsanlægget. Det er samtidig en genskabelse af en aksefasthed, som anlægget oprindeligt var struktureret omkring.

Rosenhaven

Vestre Kirkegård i Århus

*Af Anne Marie Møller og Mette Fauerskov
Kirkegårdskonsulenter i henholdsvis Århus og Ribe Stift
Valemar Carlsens Tegnesteue, Århus*

Roser

Rosen har været kendt og elsket i ikke bare århundreder, men i årtusinder. Der findes beretninger om rosen fra det gamle Kina og Mesopotamien fra længe før vor tidsregning, ligesom rosen har været kendt og brugt i det antikke Grækenland. Fascinerende er det, at der i Knossos paladset på Kreta findes en mere end 3.500 år gammel fresco, der afbilder rosen.

I antikken var rosen såvel fødselens som dødens blomst, hvilket f.eks. kendes fra myten om Adonis' død, hvor Afrodite, Adonis' elskede, efter hans død lod røde roser vokse frem af hans blod. Derved blev de et symbol på den kærlighed, der rækker ud over døden og på genfødsel.

I romerrigets storhedstid blev roser dyrket og anvendt i et overdådigt omfang ved alle tænkelige lejligheder. Skulle man begraves på værdig vis, var det også med roser i overflod, og efterhånden udviklede forbruget af roser sig helt absurd. Ved romerrigets fald ophørte dyrkningen af roser næsten helt, idet rosen var blevet et symbol på ødselt og letsindigt liv. Kirken tog afstand fra rosen, og planterne levede stort set kun videre i klostrene, hvor de dyrkedes på grund af deres medicinske og lægende egenskaber.

Først senere gør kirken brug af rosens symbolværdi, idet rosen bliver Jomfru Marias blomst.

I den kristne kultur bliver rosen et symbol på overjordisk skønhed, glæde og sorg, på åndelig kærlighed samt på kærligheden til Jesus, som det f.eks. beskrives i Th. Laub og Uffe Hansens kendte salme:

En rose så jeg skyde
op af den frosne jord
alt som os fordum spåede
profetens trøsteord.
Den rose spired frem
midt i den kolde vinter
om nat ved Bethlehem

I moderne europæisk litteratur er rosen et ofte anvendt symbol. I Saint-Exupery's fortælling "Den lille prins" er rosen eksempelvis et billede på det vi holder af eller det væsentlige i tilværelsen.

Roser på kirkegårdene

Som gravstedsbeplantning var roser almindelig anvendt i første halvdel af 1900-tallet, hvor de haveprægede gravsteder med bondehavens æstetik som forbillede og et ideal om dyrkning af planter vandt indpas.

Men da kirkegårdens personale igennem sidste halvdel af 1900-tallet efterhånden overtog plejen af mange gravsteder, og forskellige stedsegrønne planter samtidig kom på mode, blev roserne skiftet ud. Nu er roserne

Rosenhaven, 1. etape anlagt 2001, med Store Kapel i baggrunden.

imidlertid igen begyndt at blive mere anvendte på kirkegårdene.

Foruden de almindelige, symbolske bemyndinger, knytter der sig for mange mennesker personlige minder til roser. Man har dyrket roser i sin egen have, fået roser af sin elskede til fødselsdag, givet roser til fest, lagt roser på gravsteder o.s.v.

Måske er det fordi roser er både historisk, alment og personligt betydningsgivende, at den nye urneafdeling "Rosenhaven" på Vestre Kirkegård i Århus er blevet godt modtaget af brugerne.

Vestre Kirkegård

Vestre Kirkegård er anlagt i 1927 efter en stram og symmetrisk plan, hvor alléer og veje opdeler kirkegården i præcise gravrum. Ved anlæggelsen indeholdt størstedelen af gravrummene hækafgrænsede, traditionelle gravsteder, der lå ryg mod ryg med grusstier imellem.

I dag danner de oprindelige veje, stier og overordnede beplantningselementer stadig kirkegårdens struktur og opdeling. Men som følge af ændrede begravelsesskikke, er der efterhånden etableret forskellige nye afsnit, der er forbeholdt urnegravsteder. Samtidig har de traditionelle kistegravstedsafsnit igennem en lang årrække ændret udseende, så de hovedsageligt fremstår som græsklædte parkområder med fritliggende gravsteder i græs.

I en årrække har mange ønsket urnen nedsat i urnefællesgraven. Men denne helt anonyme gravstedsform er nu i tilbagegang – måske som følge af en stigende erkendelse af, at det er vigtigt at kende gravens placering. Til gengæld er der en betydelig stigning i efterspørgslen efter urnegravsteder i de anlæg på kirkegården, som har et fælles præg, og som plejes af kirkegårdens personale. Der findes dels et plænegravstedsområde med ensartede liggende mindeplader i græs og dels "skovkirkegården" med små oprette natursten, der er grupperet omkring træer af forskellige arter.

For at kunne imødekomme efterspørgslen og for at tilbyde et alternativ til disse områder, har vi i samarbejde med Århus Kommunes Kirkegårdsafdeling udviklet "Rosenhaven".

Rosenhaven

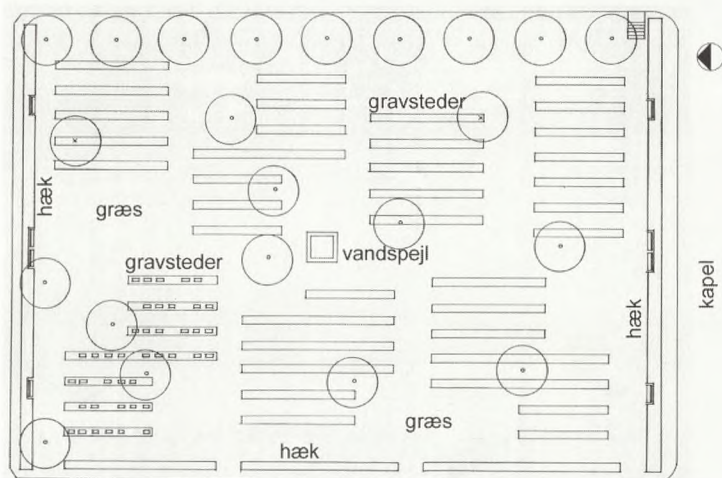
Rosenhaven er et anlæg, hvor en frodig og sammenhængende beplantning danner rammerne for urnegravsteder med individuelt udformede gravminder. Med de mange forskellige ældre træer, der vokser i græsfladen, indgår Rosenhaven som en del af det parklignende udtryk, der kendetegner Vestre Kirkegård.

Rosenhaven fremstår som en grøn og frodig have, hvor man kan mindes og finde ro, og hvor der i kraft af beplantningens årstidsvariation vil være varierede oplevelser, dufte, farver, stemninger og variation i lys og skygge.

På et ca. 3.000 m² stort, centralt beliggende og velproportioneret areal nord for Store Kapel har det været en grundlæggende idé at etablere et anlæg "på fladen", således at anlægget opleves som en helhed uden opdelende hække.

På de tre sider defineres Rosenhaven rumligt af beskyttende hække med bænkepladser. Men mod øst, hvor der vokser en række lindetræer, er der åbent, så haven umiddelbart kan opleves af besøgende til kapellet, hvorfra man på grund af terrænforholdene næsten er i øjenhøjde med roserne og får en oplevelse af at "kigge igennem" en rosenmark.

Et andet udgangspunkt for udformningen har været overvejelser omkring forholdet mellem det individuelle og fællesskabet på kirkegården. Provst Johan Exner

Plan af Rosenhaven.

argumenterede i 1961 for, at kirkegården må afspejle det kristne og demokratiske fællesskabsprincip, og at fremtidens store opgave derfor måtte blive at anlægge kirkegårde, hvor der er balance imellem hensynet til individuelle interesser på den ene side og fællesskabets (helhedens) interesser på den anden side.

Hovedidéen i Rosenhaven tager udgangspunkt i tanken om fællesskabet. Det er helheden – i form af et stort antal røde roser, der udgør beplantningens højdepunkt hver sommer – som giver området et karakterfuldt udtryk. Foråret markeres af hvide liljer, og i vinterperioden giver en stedsegrøn plantning af vedbend frodighed og ro.

Fællesskabet understreges yderligere af, at alle gravsten er orienteret, så de læses fra øst i overensstemmelse med den kristne tradition, samt af det overordnede slægtskab med gravstedsstrukturen i kirkegårdens ældre afsnit.

Centrum i anlægget bliver et lille spejlbassin, der danner hvilepunkt for øjet.

Bedene med vedbend og roser indgår i en rytmisk komposition, hvor koncentration, pauser og mellemrum er

Rosenhaven, 2. etape.

betydningsgivende. Også i de enkelte bede er der pauser, idet det er sikret, at der højst kommer til at ligge 4 gravsten ved siden af hinanden.

Da det enkelte gravsted således ikke blot er et nummer i en uendelig række, men forholder sig til et sted, en pause eller et træ, kan der vælges gravsted ud fra smag og individuelle ønsker, og gravstedsejeren kan således identificere sig med *sit* sted.

Gravstederne

Hvor havens helhed og roserne udtrykker fællesskabet, udtrykkes det individuelle igennem det valgte gravminde samt gravstedets placering i haven. Ud fra den betragtning, at det væsentligste ved et gravsted er mindesmærket, har det været et ønske at lægge op til, at gravminderne gives en personlig udformning.

For at sikre, at gravminderne indgår som en del af Rosenhavens helhed, er det dog fastlagt, at de skal være liggende, at de skal holde sig indenfor bestemte maksimale mål, samt at der ved hvert gravsted kun er mulighed for at placere én buket afskårne blomster.

Rose Amsterdam i bund af småbladet vedbend, Hedera helix 'Hesma'

For at inspirere gravstedsejerne til at vælge et personligt gravminde, er der udarbejdet en brochure, der viser eksempler på nogle af de mange muligheder, der er for at udforme et gravminde, der i materiale, farve, symboler eller inskription forholder sig til den afdøde. Endvidere er der i Rosenhaven udlagt eksempler på forskelligt udformede gravminder.

Nu hvor Rosenhaven har været i brug i godt et år, og der er ibrugtaget 40 gravsteder, kan det ses, at der bliver valgt ganske forskellige gravminder.

Litteratur:

Birgitte Kragh: "Man skal lære at dø så længe man lever", artikel i Landsforeningen af menighedsrådsmedlemmer: "Livshjælp", 1993.
Johan Exner: "Den danske kirkegård og dens problemer", 1961.
Hugo Lykke: "Politikens bog om gamle roser", 1998.
Lars-Åke Gustavsson: "Rosenleksikon", 1999.

Eksempler på individuelt udformede gravminder. Til venstre en keramisk sten af keramikeren Per Ahlmann, til højre et relief, hugget i granit, fra Sdr. Vissing kirkegård.

Tornbjerg Urnekirkegård

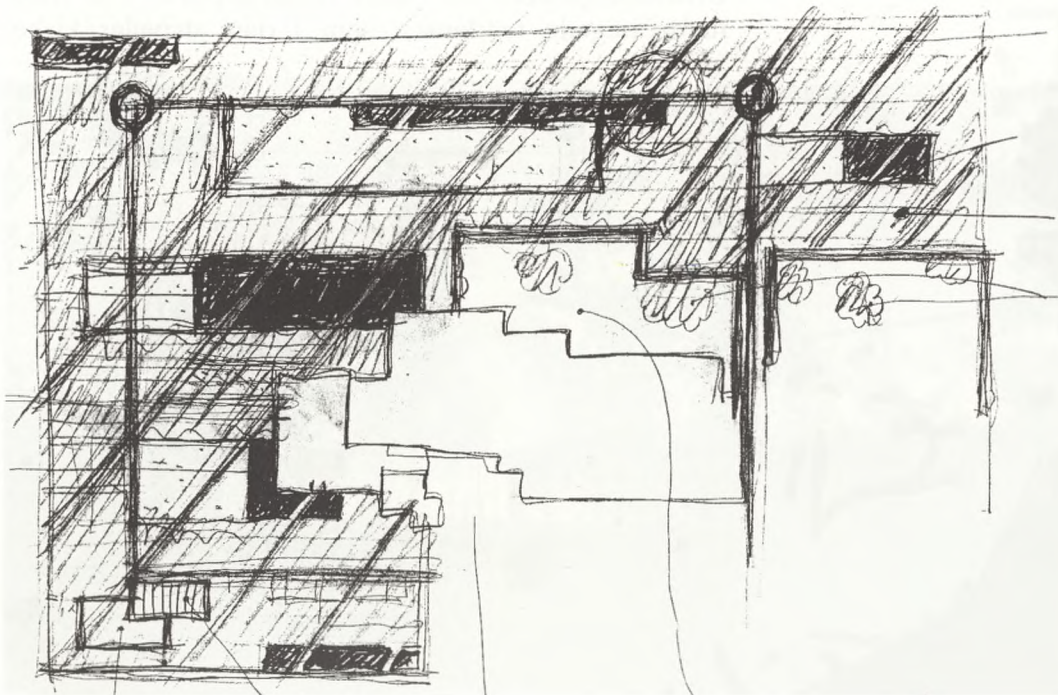
Af Charlotte Skibsted

Tornbjerg kirke er resultatet af en arkitektkonkurrence, som arkitektfirmaet Fogh & Følner vandt i begyndelsen af 1990'erne, og i 1994 stod kirken færdig. I 1995 besluttede menighedsrådet at ansøge de kirkelige myndigheder om tilladelse til at anlægge en kirkegård omkring kirken. Ansøgningen blev ikke umiddelbart imødekommet af myndighederne, menighedsrådet ville denne kirkegård og kæmpede for det, og myndighederne godkendte til sidst, at der kunne anlægges en urnekirkegård.

I 1997 tog menighedsrådet kontakt til landskabsarkitekt og arkitekter om i samarbejde at forestå denne opgave med Tornbjerg urnekirkegård.

Skitser, modelarbejde og udarbejdelse af idéoplæg tog fart, og i 2000 blev 1. etape af urnekirkegården godkendt af stiftøvrigheden, og i 2001 anlægges 1. etape.

De første streger til urnekirkegården, de sorte rektangulære felter er tænkt som spejlbassiner.

Næste etape er planlagt til udførelse i 2005, og indtil da gror træerne omkring kirken.

Urnekirkegårdens idé

Urnekirkegårdens idé tager udgangspunkt i de mere naturprægede tendenser, som i dag afspejler kirke-

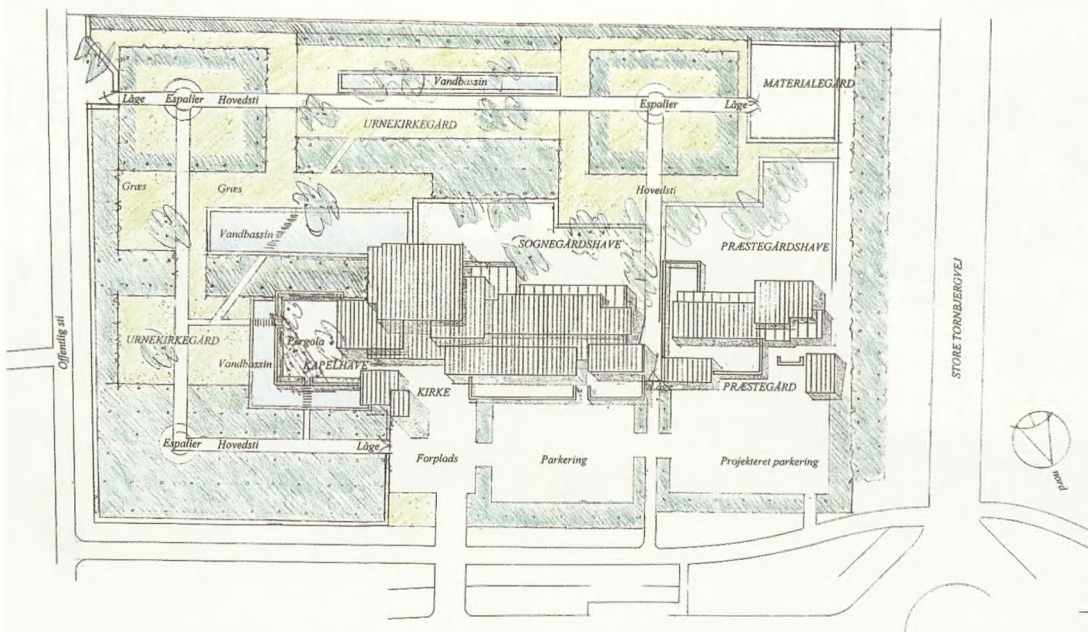
gårdsudtrykket rundt om på vore kirkegårde, både de små landsbykirkegårde som byernes annekskirkegårde. Der er i dag en tydelig tendens til, hvorledes valg af gravplads gøres, hvis valgmuligheden er til stede - tendensen går mod den lille urnegrav i naturprægede omgivelser. Valg af gravplads sker mere ud fra, et helhedssyn på selve gravrummet - at dette fremstår i smukt, lyst og venligt, end valg af selve graven som det individuelle helt private sted i den lange gravstedsrække.

Tornbjerg Urnekirkegård er et stort gravrum - en egetræslund med lysninger omkring kirken, hvor gravene vil smyge sig ned i skovbunden, i blomsterengen, i de åbne græsflader, eller langs vandkanten - egetræerne og kirken er det sammenbindende element.

Egetræerne er med deres mange stammer præcist placeret i et gridnet omkring kirken, - som en søjlehal i paradises have.

I træernes placering er der en variation over lys og let skygge, der er åbne græsrum mellem træerne afgrænset af takshække, der er blomstrende flader, mørkegrønne bundplantninger og oplevelsen af lysets glimten og træers spejlen i de aflange vandflader. - Sådan er kirkegården tænkt.

1. idéskitse til urnekirkegård m.m. 1997. Præstegården udføres ikke.

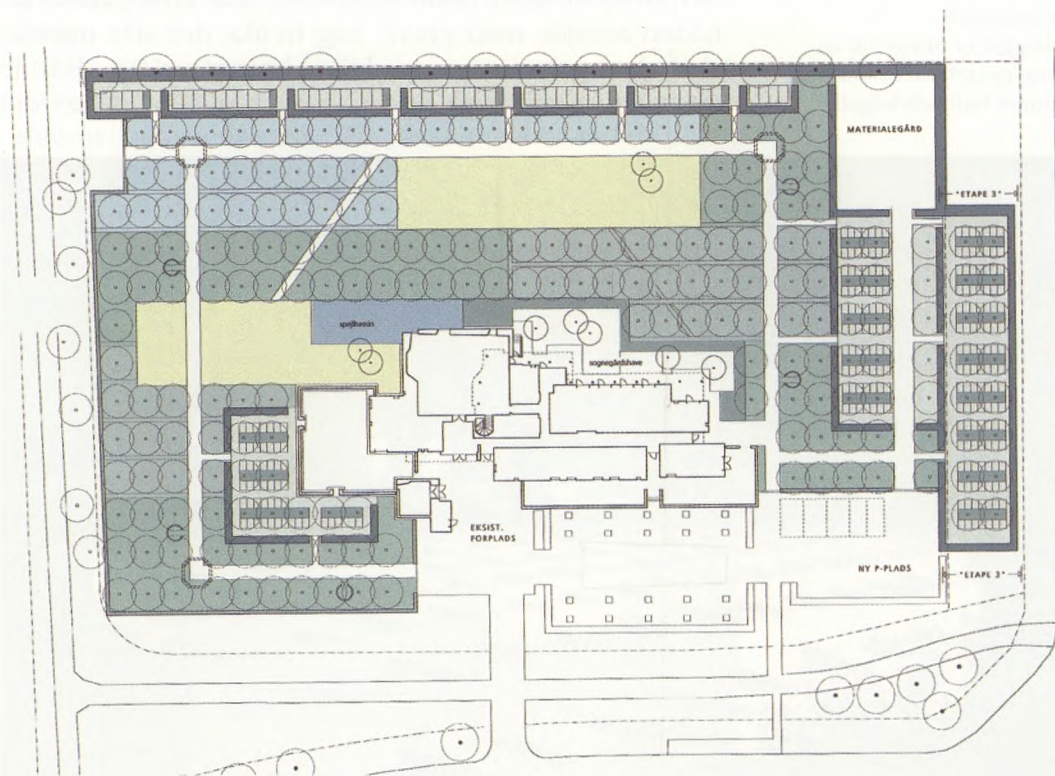
Den individuelle grav findes overalt i lunden, men helheden optager denne.

Adgangen til urnekirkegården sker fra forpladsen ved Skærmhatten, den centrale plads som giver adgang til både kirke og kirkegård, og med sekundære adgange dels fra den østlige hovedsti, dels fra adgang ved sognekirken.

Lågepartier af metal eller træ markerer indgange. Gabionsmure indrammer urnekirkegården på de to sider mod vej og offentlig sti, taksplantning afgrænser kirkegården mod vest. Egetræernes gridnet fortsætter ud i de offentlige græsrabatter langs stier.

Indtil 2005 vil egetræerne vokse sig store hver sommer i en fælles bundplantning af f.eks. honningurt, der når den blomstrer er som et lilla tæppe i søjlehallen.

Forslag til 1. etape af urnekirkegården.

Urnekirkegården er tegnet af landskabsarkitekt Charlotte Skibsted og arkitektfirmaet Fogh & Følner AS.

Servitutter – pro et contra

Af Morten Falmer-Nielsen

Kirkegårdsplanlægning er en af de vanskeligste landskabsarkitektoniske discipliner der findes.

Når en arkitekt skal bygge et hus, skal der først laves en tegning, hvori de enkelte dele, der skal sammenføje huset, skal indgå. Endvidere skal der arbejdes med linier, flader, farver og rumvirkning, og lykkes det at sammenføje det til en harmonisk helhed, er det udtryk for kunst.

På samme måde er det også for en kirkegårdsarkitekt, når der skal anlægges en kirkegård, men mens arkitekten arbejder med døde elementer, må kirkegårdsarkitekten arbejde med grave, bag hvilke der står mennesker, der også vil være med til at bestemme og udforme deres gravsted, som de nu ønsker det, og så er det

Herrenhutternes Gudsager i Christiansfelt.

Anlægget er præget af en streng ensartethed, som forekommer helt selvfølgelig.

Det barske klima ved Vesterhavet medfører, at traditionen skaber gode servitutter.

levende byggesten, hvor også tiden indgår som et parameter.

Det er dette, der medfører den store spænding på en kirkegård, men opgaven bliver ved med at være den samme: at sammenføje de enkelte gravsteder til en æstetisk og harmonisk helhed under hensyn til både de individuelle interesser og kirkegårdens fælles interesse. Mange forskellige interesser skal forenes i et værdigt anlæg, hvor det kristne livssyn skal fremgå og ikke dækkes af mere eller mindre kunstige begreber som skov- og parkkirkegård. Allerbedst er det hvis gamle traditioner skaber en smuk helhed, som uskrevne servitutter, hvor de enkelte elementer indordner sig en fælles helhed.

Selv G.N. Brandt måtte give op overfor 30'ernes monumentkultur.

På trods af at servitutten foreskriver flade liggesten, blev han snydt.

"Så er der ikke andet at gøre end at pakke det hele ind i grønt".

Overalt finder vi nu "flisegravene". Her i et anlæg på Mariebjerg Kirkegård fra 1940'erne.

Utvivlsomt inspireret af "Gudsageren."

"På graven må kun anbringes en liggende rektangulær granitplade 40 x 50 cm, i en behugningsgrad ikke grovere end 1 og ikke finere end grad 4."

Dette finder vi på flere gamle landsbykirkegårde og ikke mindst på enkelte trossamfunds begravelsespladser, f.eks. Herrenhutternes Gudsager.

Sådanne traditioner finder vi sjældent på de større bykirkegårde og en af vore ypperste kirkegårdsarkitekter G.N. Brandt gør i tidskriftet "Arkitekten" i 1922 i en 92 sider stor artikel op med den tids kirkegårdskultur, hvor særligt monumentkulturen bliver udsat for en stærk kritisk analyse, og han opridser tre veje, man kan gå for at opnå en større harmoni og helhed i monumenterne.

Nemlig: Oplysningens, censurens og servitutternes vej. Konklusionen på en lang række overvejelser og sammenligninger med byplanlægning bliver:

"Som middel til architonisk at diciplinere og samle

monumentet til Helheder der bærer og støtter Anlægget, egner sig kun servitutter”.

Servitutter/vedtægter/klausuler er altså ikke noget nyt på vore kirkegårde.

I 1961 nedsattes det såkaldte Exnerske udvalg, hvilket førte til udgivelsen af bogen ”Den Danske Kirkegård og dens problemer”, hvor det på 1. opslag hedder:

”Kirkegården er, som den kristne menigheds begravelsesplads på indviet jord, et kirkeligt og æstetisk anliggende. Den skal være præget af dette og af det kristne demokratiske syn på fællesskabet og den enkelte”

G.N. Brandt afprøvede på den store Mariebjerg Kirkegård i Gentofte Kommune sine teorier og alle afdelingerne på denne kirkegård er reguleret af servitutter, nogle vejledende, andre meget præcise og detaljerede.

Servitutter bør skrives med varsomhed. De er gode, når de støtter en god traditionsbestemt skik og brug eller udformer en sådan. Uheldige når de resulterer i uniformitet. De skal måske snarere beskrive, det man må, og

Heldigvis tager servituttens ikke højde for det helt personlige udtryk som findes på denne gravsten.

ikke det man ikke må, og så skal de frem for alt kunne administreres.

Forvaltningen af servitutter kan være en meget vanskelig og brydsom opgave, hvis disse forekommer brugerne urimelige og restriktive udover det rimelige. De må under ingen omstændigheder kunne opfattes som et arkitekturdiktatur. Servitutterne skal værne om den enkeltes berettigede interesse mod overgreb fra andre, og samtidig skal de også værne fællesskabet interesse mod overgreb fra den enkelte.

En hovedregel er, at de pårørende ved valg af gravstedet skal oplyses meget indgående om de regler, der gælder for benyttelsen af det pågældende gravsted. Både som det ser ud på det valgte tidspunkt, men også på andre årstider.

Hvis man f.eks. vælger et gravsted i en naturafdeling om vinteren, kan det give nogle voldsomme frustrationer, når man om sommeren ikke kan finde gravstenen, fordi den er helt skjult i højt græs og skvalderkål.

"Monumenthøjden må ikke overstige 80 cm. Kommunalbestyrelsen er berettiget til, når den måtte anse det for hensigtsmæssigt, helt eller delvist at ophæve de foranstående servitutter eller dispensere fra disse enten i al almindelighed eller i specielle tilfælde." Billedhuggerens meget unikke gravmæle for lov at blive stående.

Man skal sikre sig, at de pårørende har forstået konsekvenserne af valget. En underskrift på at servitutterne er udleveret kan være en god ting i forbindelse med en efterfølgende tvist, men den afhjælper ikke det mismod den pårørende føler, når den dyre gravsten kasseres, fordi den ikke overholder servituttens bestemmelser.

Den stigende individualisering stiller større og større krav til forvaltningernes smidighed i administrationen af servitutter, der måske er nedskrevet på et tidspunkt hvor uniformeringen var et "must" for adskillige kirkegårdsarkitekter.

Kirkegårdsanlæg anlagt lige efter 2. Verdenskrig blev stærkt præget af svenske kirkegårdsanlæg, hvor ikke mindst Malmøs kirkegårde var præget af en streng ensartethed. Disse anlæg er nu ude af trit med vor tid og man må tage servitutterne op til revision. Derfor kan det være fornuftigt at udstyre servitutterne med en dispensationsregel.

Der må også udvises lempelighed i tiden lige efter begravelsen/urnenedsættelsen. Intet kan skabe så stor fortvivelse hos et forældrepar, som hvis de små bamser de sætter på barnets grav, omgående bliver fjernet fordi

Mariebjerg Kirkegård afd. 34.

Urnegrave i korsmønstre. Servitutter er stort set overflødige. Individualismen kan ikke forstyrre fællesskabet.

”Havemæssig udsmykning må ikke finde sted”. Måske skulle Simons forældre være rådet til en anden gravstedsform end denne helt naturprægede form.

det af servituten fremgår ”at der kun må henlægges buketter på den dertil indrettede plads”. Her må individets ret gå forud for fællesskabet, i hvert fald en tid. Servitutter skal være tjenere ikke herskere, og tidens anlæg bør være således, at de i deres udformning er så stærke, at de kan opfylde både individets og fællesskabets ret.

Forening for europæisk kirkegårds kultur

*Af kirkegårdsvejleder ved Københavns Kirkegårde
Jens Møller Andersen*

Lørdag den tiende november 2001 underskrev repræsentanter fra elleve europæiske byer, et indstiftelsesdokument. Det foregik på rådhuset i Bologna.

Cimetière de Père Lachaise,
Paris. Indviet 1804.
Foto Anne-Louise Sommer.

Med dette dokument blev "Foreningen af Betydningsfulde Kirkegårde i Europa" dannet (ASCE, Association of Significant Cemeteries in Europe).

I vedtægternes artikel 1 står der: Foreningen af Betydningsfulde Kirkegårde i Europa er et europæisk netværk, der består af de offentlige myndigheder og private organisationer, der har ansvaret for de kirkegårde som anses for værende af historisk og kunstnerisk betydning.

Nationalt netværk

Indtil videre er "Københavns Kirkegårde" det eneste medlem fra Danmark, men det er jo ikke kun i København, at der er kirkegårde af historisk og kunstnerisk betydning. De findes flere steder i landet. ASCE opfordrer da også til, at man nationalt danner et netværk for at få alle betydningsfulde kirkegårde repræsenteret.

I vedtægterne for ASCE artikel 4 beskrives hvilke formål foreningen har:

- at promovere europæiske kirkegårde som en meget vigtig kulturel arv
- at samarbejde om at beskytte, restaurere og sikre

Cimetière de Père Lachaise,
Paris. Indviet 1804.
Foto Anne-Louise Sommer.

vedvarende vedligeholdelse af og omsorg for kirkegårdene og derved styrke de europæiske borgeres kendskab til, hvor vigtige de betydningsfulde kirkegårde er.

For at opfylde målsætninger skal ASCE:

- dele erfaringer og viden om metoder ved restauration af gravminder
- arbejde sammen om fælles projekter
- øge kendskabet til, hvor vigtige de betydningsfulde kirkegårde er blandt nationale og europæiske institutioner
- pleje og påkalde sig universiteternes opmærksomhed
- fremme de nødvendige lovmæssige rammer for den bedste bestyrelse af kirkegårde
- påkalde sig opmærksomhed fra medier, turistudgivelser og litteratur

Museum eller begravelsesplads

I dette uddrag af foreningens 11 artikler, tegner der sig et tydeligt billede af, at det er kirkegården, som en

Cimetière de Montparnasse,
Paris. Indviet 1824.
Foto Anne-Louise Sommer.

fysisk gestalt der er i fokus, og ikke kirkegården som "kultsted" med de dermed forbundne ritualer.

Skiftende slægter har sat deres præg på kirkegårdens fysiske udtryk. Udformningen af gravstedet har været bestemt af mange ting. Eksempelvis økonomi, mode, tradition, status og religion. Der er altså en tæt sammenhæng mellem den fysiske og åndelige side af kirkegården.

Netop ved at ASCE bringer kirkegårdens synlige kultur i fokus, skabes der også en åbning til det tankegods, der ikke umiddelbart kan ses. Det er denne sammenhæng, der kunne være interessant at udforske. Ovenfor fremgår det da også af vedtægterne for ASCE, at man bl.a. skal "påkalde sig universiteternes opmærksomhed".

Første årsmøde

Den 18. oktober 2002 afholdt ASCE det første årsmøde. Medlemslandene er på skift værter for disse møder. I år er det Kulturministeriet i Vilnius, Litauen, der lægger hus til.

I forbindelse med årsmødet, er der også afsat en dag til

Kensal Green Cemetery,
London. Indviet 1833.
Foto Anne-Louise Sommer.

en Workshop, der skal koncentrere sig om filosofiske spørgsmål vedrørende restaurering af gravmonumenter. Kunstneriske, juridiske og økonomiske spørgsmål vil desuden blive drøftet, og erfaringer vil blive udvekslet landene imellem.

Workshoppen for 2003 er planlagt til at være i Stockholm, og temaet vil være administration af kirkegårde med henblik på at promovere dem kulturelt.

High Gate Cemetery, London. Indviet 1837.
Foto Anne-Louise Sommer.

Fremtid

ASCE er allerede i gang med at opbygge en international web site:

(<http://151.36.32.92/~eventi/Asce2/HomeAsce.html>). Når web siden er hentet, så klik f.eks. på "discover significant.." og klik igen på Bologna eller Ljubljana eller Bergen.

Der er også planer om at udgive en guide over europæiske kirkegårde på hovedsprogene. Fotoudstillinger, der skal udveksles i medlemslandene, er ved at blive planlagt, og foreningen vil vise flaget på europæiske messer, som det skete ved messen i Tanexpo i Modena.

Organisationsform og medlemskontingent

Ved den årlige generalforsamling vælges en styregruppe, der sidder i to år. Den siddende styregruppe består af repræsentanter fra Norge, Sverige, Frankrig, Italien, Estland, Lithauen og Slovenien. Danmark har endnu ikke en repræsentant i styregruppen, men Nordens interesser varetages af styregruppens repræsentanter fra Stockholm og Oslo.

Medlemskontingentet dækker udgifter til sekretariatets daglige arbejde og udgifter i forbindelse med udbredel-

High Gate Cemetery, London. Indviet 1837.

Foto Anne-Louise Sommer.

sen af kendskabet til ASCE (web site, intranet osv.). Medlemskontingentet er differentieret i forhold til sognets størrelse. Fra 250 Euro, når der er op til 200.000 indbyggere, til 1000 Euro, når der er 1 million og derover.

Frivillige interesseorganisationer (Volunteers`Associations) betaler 1 (én) Euro.

Er det kun hovedstadens kirkegårde der skal repræsenteres?

Dette lidt retoriske spørgsmål er nødvendigt, idet Københavns Kirkegårde, som nævnt ovenfor, ikke kan repræsentere andre end kommunens kirkegårde. Spørgsmålet kræver naturligvis en del drøftelser, ikke mindst blandt medlemmerne i Foreningen for Kirkegårdskultur.

Friedhof Ohlsdorf, Hamburg. Indviet 1877.

Foto Anne-Louise Sommer.

FORENINGEN FOR KIRKEGÅRDSKULTUR

Bestyrelsen pr. 1. januar 2003

Formand:	Provst Leif Arffmann Bøgevang 15, 7100 Vejle	tlf. 75 82 31 39
Næstformand:	Landskabskonsulent Mette Fauerskov Valdemar Carlsens Tegnestue Skt. Pauls Kirkeplads 9 B, 8000 Århus C	tlf. 86 12 16 66
Kasserer:	Stenhuggermester Rudi Larsen Bavnehøj Allé 38, 2450 København SV	tlf. 33 21 47 81
Sekretær:	Museumsinspektør Birgitte Kragh Lindsnakkevej 3 C, 6200 Aabenraa	tlf. 74 62 53 08
	Landskabsarkitekt Charlotte Skibsted Løjesøvej 13, 3670 Veksø	tlf. 42 17 02 16 mobil 40 32 66 59
	Kirkegårdsinspektør Torbjørn Jensen Lundvej 12, 6800 Varde	tlf. 75 22 08 44
	Lektor Eva Møller Jomsborgvej 23, 3650 Ølstykke.	tlf. 47 17 43 55 fax 47 17 43 57
<i>Repræsentant for Stenhuggerlauget:</i>		
	Stenhuggermester Palle Jepsen Stenhuggergården, Søndergade 10, 7800 Skive	tlf. 97 52 10 27
Suppleanter:	Steen Jensen N.A. Christensensvej 41 7900 Nykøbing M	tlf. 97 72 28 17
	Jens Thorsen Gl. Havn 11, 7100 Vejle	tlf. 76 41 38 26

